

NÄKÖKULMIA POLIISIN OIKEUSTURVAAN

I. Johdanto

Elokuun viimeisenä viikonloppuna 2019 uutisoitiin laajasti kahdesta tapauksesta, joissa poliiseihin oli kohdistettu hengenvaarallista väkivaltaa. Jyväskylässä yhtä poliisia ammuttiin kaasutoimisella ilma-aseella kasvoihin¹ ja Porvoossa ammuttiin kahta poliisia ampu-aseella.² Näihin tapauksiin liittyen tässä katsauksessa tarkastellaan artikkeliväitöskirjani ”Custos publicus gladium frustra non fert: empiirinen tutkimus poliisin voimankäytöstä ja poliisin kohtaamasta väkivallasta”³ yhtä tutkimusteemaa: poliisin oikeusturvaa, kun traumaattisen tilanteen kohdanneeseen poliisiin kohdistetaan tutkintatoimenpiteitä.⁴ Kyse on siitä, miten poliisin kokemus edeltävästä voimankäyttötilanteesta voi vaikuttaa kriisipsykologian näkökulmasta alustavaan puhutteluun ja miten nämä havainnot tulisi huomioida itsekriminoin-

tisuojan näkökulmasta, sekä siitä, miten lausumien luotettavuutta tulisi arvioida.⁵ Katsaus on ajankohtainen, sillä sekä esitutkinnan yhteydessä tehtyjen kuulustelujen että käräjä-oikeuksissa tapahtuvien henkilötodisteluiden taltioinnista videolle käydään aktiivista keskustelua.⁶

Poliisitoiminnassa on kyse turvallisuuden ylläpitämisestä⁷ ja tässä tehtävässä on hyvin todennäköistä, että poliisi joutuu kohtaamaan eriasteista väkivaltaa. *Kari Sinisalo* (1971) on aikoinaan todennut, että poliisi käyttää voimakeinoja joka päivä ja ne kuuluvat normaaliin elämänmenoon, vaikkakin poliisin on pyrittävä voimankäyttötilanteita välttämään.⁸ Tänä päivänä yleinen yhteiskunnallinen kehitys ei ennusta, että poliisin toimintaympäristö kohdatun väkivallan osalta olisi muuttumassa tulevaisuudessa yhtään helpommaksi, sillä tilastoidut konfliktit poliisin ja kansalaisten välillä

1 <https://yle.fi/uutiset/3-10936724>.

2 <https://yle.fi/uutiset/3-10937616>.

3 Väitöskirjani tarkastettiin 29.3.2019 Itä-Suomen yliopistossa. Teos on ladattavissa osoitteesta http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-3023-1/.

4 Katsauksen luvut 3–5 ovat käännetty tiivistelmä aiemmin ruotsiksi julkaistusta artikkelista Henri Rikander – Salla Rikander, Undersökningsåtgärder riktade mot polisen efter situationer där martmedel använts – rättskydds- och krispsykologiska perspektiv. *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* 3-4/2018, s. 256–284.

5 Ks. Hanna Niskakangas – Hanna Lahtinen – Matti Tolvanen, Tuomareiden tietämys silminnäkiätunnistamisen luotettavuuteen vaikuttavista tekijöistä todistajanpsykologisen tutkimustiedon valossa. *Defensor Legis* 6/2017.

6 Ks. Arviomuistio henkilötodistelun vastaanottamisesta kuva- ja äänitallenteelta hovioikeudessa ja erityisesti henkilötodistelun laatu. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 2019:6; Julia Korkman, Oikeusprosessi ei sovi yhteen ihmislouheen kanssa, *Psykologi-lehden verkkojulkaisu*, https://www.psykologilehti.fi/psykologi/tyo/oikeuspsykologi_julia_korkman_oikeusprosessi_ei_sovi_yhteen_ihmislouheen_kanssa (30.8.2019); Ks. Markku Fredman, *Rikosasianajajan käsikirja* Talentum 2013, s. 338.

7 Kirsi Neiglick 2004, *Kloonien paluu – poliisin toimivaltuuksien kehittämisestä Suomessa*. *Oikeus* 1/2004, s. 25–37 (25).

8 Kari Sinisalo, *Poliisin toimivallan määräytyminen*. Tutkimus poliisin vallasta ylläpitää yleistä järjestystä ja turvallisuutta. *Suomalainen lakimiesyhdistys* 1971, s. 114.

ovat kasvaneet niin Suomessa kuin Euroopasakin.

Suomessa vuodesta 1999 alkaen kirjatut poliisiin kohdistuneet väkivallan teot (833 kpl) ovat kaksinkertaistuneet vuoteen 2018 tultessa (1 679 kpl).⁹ Vastaavanlainen kehitys on havaittu myös Ruotsissa, missä poliisiin kohdistetut väkivallan teot ovat lähes kaksinkertaistuneet vuosien 2002–2014 välillä.¹⁰ Hollannista saatu pidemmän ajanjakson tilastointi taas osoittaa poliisiin kohdistetun väkivallan kolminkertaistuneen aikavälillä 1978–2008.¹¹ Poliisiin kohtaamien väkivaltatilanteiden yleisyys ilmenee myös erinäisistä kyselytutkimuksista. *Tuula Leinon* väitöstutkimuksen mukaan suomalaisista poliiseista kaksi kolmesta (63 %) oli kohdannut väkivaltaa, esim. uhkailuja tai solvauksia, vähintään kerran kuukaudessa. Vähintään kuukausittain oli poliiseista lähes puolet (44 %) joutunut fyysisen väkivallan kohteeksi.¹² Belgian poliisissa toteutetun tutkimuksen mukaan neljä viidesosaa (79,1 %) vastanneista oli kokenut urallaan verbaalista aggressiivisuutta. Fyysistä väkivaltaa oli kokenut yli puolet (51,7 %) vastanneista.¹³ Ruotsin kansallisen poliisijärjestön tuorein kysely antaa viitteitä siitä, että kohdattu väkivalta tai sen uhka näyttyy yhtenä syynä parhaassa virkaiässä olevien poliisien alanvaihdolle.¹⁴

Viimeisten vuosien aikana on viranomaisen toimintaan pyritty vaikuttamaan myös muulla tavoin kuin väkivaltaa tai sen uhkaa käyttämällä. Tällä tarkoitetaan maalittamista, eli sitä,

että virkamiehen tai hänelle läheisen henkilön tietoja, mm. kuvia, toimenpiteitä ja päätöksiä vääristellään, muokataan tai asetetaan eri konteksteihin, tarkoituksena luoda epäedullinen kuva virkamiehestä tai organisaatiosta yleensä, ja näin vaikuttaa yksittäiseen virkatoimeen tai koko organisaation toimintaan. Tämä yhteiskuntajärjestystä monella tapaa uhkaava ilmiö on saanut Suomessakin aikaan lainsäädännön uudistustarpeita.¹⁵

Akateeminen poliisitutkimus on kasvava, mutta varsin tuore tutkimusala, jota on tehty vasta puoli vuosisataa.¹⁶ Kansallisesti viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana poliisitutkimusta on tehty pääasiassa muiden tieteenalojen kuin oikeustieteiden parissa, esimerkiksi sosiologian, yhteiskuntatieteiden ja hallintotieteiden alalla. Modernin poliisioikeudellisen tutkimuksemme voidaan katsoa alkaneen *Sinialon* väitöskirjasta (1971), jonka erityisenä ansiona oli poliisin tehtävien ja lakisidonnaisuusperiaatteen varaan rakentuneen poliisin toimivallan eriyttäminen. Poliisin voimakäyttöä koskeneet kansalliset tutkimukset ovat olleet puhtaasti oikeusdogmaattisia, ilman empiiristä otetta. Poliisin kohtaaman väkivallan yleisyys huomioiden onkin yllättävää, että kansallisissa tutkimuksissa ei olla oltu kiinnostuneita poliisin näkökulmasta kohdattuun väkivaltaan ja näissä tilanteissa käytettyihin voimakeinoihin. Tutkimusten joukosta ovat puuttuneet myös poliisin oikeusturvanäkökulmasta tehdyt tutkimukset, vaikka kansallinen oi-

9 Polstat (26.8.2019).

10 Polisens användning av skjutvapen och eventuella behov av Åtgärder 2016, s. 35, <https://polisen.se/Global/www%20och%20Intrapolis/Ovriga%20rapporter/Rapport%20polisens%20anv%20skjutvapen%20160201.pdf> (22.3.2017).

11 Jaap Timmer – Guido Pronk, Comparing of Police Use of Firearms in the EU. Teoksessa Lorei, Clemens (toim.) In Eigensicherung und Schusswaffeneinsatz bei der Polizei: Beiträge aus Wissenschaft und Praxis 2011, s. 181–192 (188).

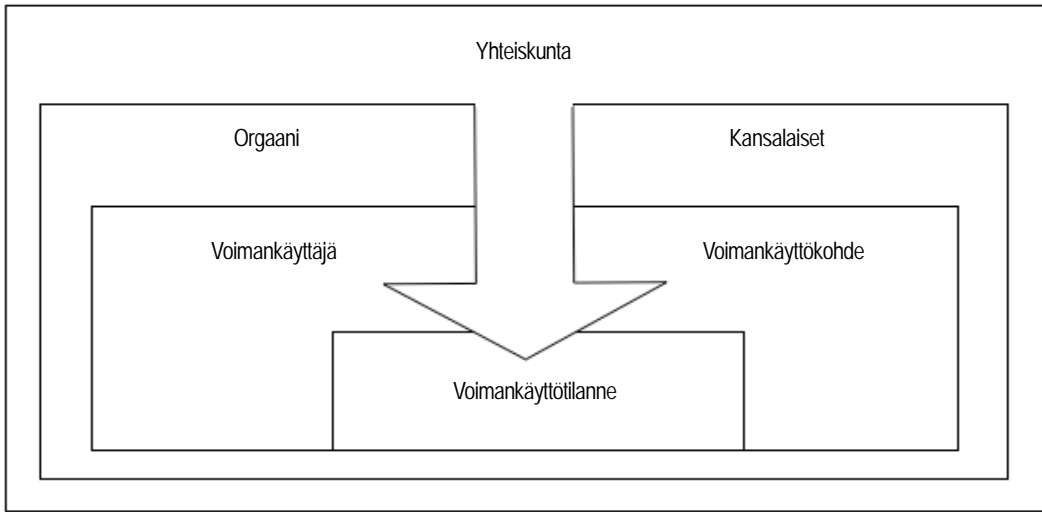
12 Tuula Leino, Work-related violence and its associations with psychological health: A study of Finnish police patrol officers and security guards. Työterveyslaitos 2013, s. 7.

13 J.M. van Branteghem – E. Truyens, – K. Van Alert – I. Verwee, Tu me cherches, le flic? Étude sur la violence contre la police. Belgique Police 2015, s. 34.

14 Polisförbundets rapport – Hot och Våld mot Poliser 2017. <https://www.polisforbundet.se/globalassets/publika-dokument/rapporter/hot-och-vald-mot-poliser-polisforbundets-rapport-2017.pdf> (14.11.2018).

15 Pihla Keto-Huovinen, kirjallinen kysymys KK 45/2019 vp.; Poliisihallituksen, Valtakunnansyyttäjänviraston ja käräjäoikeuksien laamannien esitys lainsäädännöllisistä muutostarpeista viranomaisten maalittamiseen puuttumiseksi, POL-2018-54628.

16 Timo Korander, Poliisikulttuuri – Poliisiammatin ja -tutkimuksen väline, Oikeus 1/2004, s. 4–24 (5); Robert Reiner, The Politics of the Police. 4. painos. Oxford University Press 2010, s. 3; Julia Jansson, Lahjomattoman vakaa, kykenevä ja valistunut, s. 20–291, teoksessa Jansson, Julia – Kari, Markus – Kokkonen, Ilja – Kostiaainen, Aura: Muodollisesti pätevä? Poliisikoulutus itsenäisessä Suomessa. Poliisiammattikorkeakoulu 2018, s. 27.

Kuvio 1. Lähestymistavat voimankäytön tutkimukseen.

keusturvatu tutkimuksen traditio onkin varsin pitkä. Rikosuhritutkimukset¹⁷, maahanmuuttajat rikosten uhreina ja tekijöinä¹⁸, sekä tutkintavankien olot ja oikeuksien toteutuminen¹⁹ ja vankien oikeusturva²⁰ ovat vain pieni osa viimeaikaisia kansallisia oikeusturvatu tutkimuksia.

Kuviosta 1 ilmenee väitöstutkimukseni tarkastelupositio, jossa tarkastellaan voimankäyttäjää suhteessa voimankäytön kohteeseen ja tilanteeseen. Tutkimusasetelmassa kyse on myös molemminpuolisesta luottamuksesta ja oikeudenmukaisuusodotuksista voimankäyttäjän ja eri organien välillä. Laajemmin ajateltuna väitöstutkimuksessani oli kyse siitä, miten voimankäyttötilanteessa toimineen yksittäisen poliisin ratkaisut vaikuttavat kansalaisten yleiseen mielipiteeseen ja yhteiskunnalliseen tilaan. Tutkimusperspektiivi on ollut normatiivis-sosiologinen, jossa voimankäyttäjää (poliisi) on osa laajempaa sosiaalista ympäristöä ja siinä ympäristössä hänen toimiaan myös tarkastel-

laan. Kyse on myös siitä, miten yksittäinen poliisi näkee ja kokee voimankäyttötilanteet sekä ennen että jälkeen tapahtumien.

Väitöstutkimukseni keskeinen löydös on poliisissa ilmenevä sietämisen kulttuuri kohdattua väkivaltaa kohtaan.

2. Sietämisen kulttuuri

Sietämisen kulttuurilla tarkoitetaan poliisiin suhtautumistapaa vakavaa vähäisempää väkivaltaa kohtaan. Vaikka poliisin sietämisen kulttuuria ei oikeuskirjallisuudessa ole aiemmin nimenomaisesti määritelty, on olemassa viitteitä siitä, että poliisin kokemaa väkivaltaa on jo aiemmin nähty työhön kuuluvana. Tämä ilmenee mm. *Minna Ruuskanen* väitöskirjassa, jossa on todettu, että hätävarjeluun liioittelutapausten arvioinnin yhteydessä ei ole tarpeen tarkastella yksittäisen poliisin subjektiivisia tuntemuksia edes silloin, kun hänen terveystensä

17 Päivi Honkatukia, Uhrit rikosprosessissa – haavoittuvuus, palvelut ja kohtelu. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 252. Optula 2011.

18 Martti Lehti – Venla Salmi – Mikko Aaltonen – Petri Danielsson – Ville Hinkkanen – Hannu Niemi – Reino Sirén – Karoliina Suonpää, Maahanmuuttajat rikosten uhreina ja tekijöinä. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 265. Optula 2014.

19 Kati Rantala – Sasu Tyni – Lauri Koskeniemi – Anu Liimatainen – Henri Kääriäinen, Tutkintavankien olot ja oikeuksien toteutuminen. Helsingin yliopisto Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti. Tutkimuksia 4/2017.

20 Leena Mäkipää, Vankien oikeusturvan toteuttaminen eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisujen valossa. Edilex 2014/5 sekä Vangit jälkikäteisten oikeusturvakeinojen käyttäjinä. Lakimies 1/2015, s. 54–80.

21 Minna Ruuskanen, Hätävarjelu ja parisuhdeväkivalta. Gummerus 2005, s. 234.

ja henkensä on ollut vaarassa.²¹ Pekka Viljanen puolestaan on ratkaisua²² KKO 2000:90 kommentoidessaan todennut, että oikeuskäytännössä on päässyt muodostumaan niin vinnoutunut tulkinta väkivallasta, että ilmiselvätkin tapaukset jätetään rikoslain 16 luvun 1 §:n soveltamisen ulkopuolelle.²³ Edellä mainitut tapaukset kuvastavat ajattelua, jossa poliisi henkilönä sivuutetaan ja häneen suhtaudutaan pikemminkin organain edustajana.

Yleisellä tasolla jokaisella meistä on käsitys siitä, mitä väkivalta on, mutta käsitykset eivät ole yhteneväisiä. Aikaisemmista tutkimuksista tiedetään, että mitä lievemmästä konfliktista on kyse, sitä vähemmän väestössä on yksimielisyyttä sen nimeämisestä väkivallaksi. Henkeen ja terveyteen kohdistuvat vakavat rikokset nähdään universaalisti kiellettyinä tekoina. Sen sijaan vähäisen väkivallan mieltäminen rikokseksi vaihtelee sosiaalisesti ja kulttuurisesti. Poliisin keskuudessa väkivallan alarajan määrittelyssä ilmenevät ongelmat voivat johtua siitä, että poliisiin on mielletty edustavan tietynlaista fyysistä maskuliinisuutta, johon kytkeytyy voimakkuus, kovuus ja haavoittumattomuus. Työskentelyyn myös liittyy tiettyä toimintahakuisuutta²⁴, mikä voimankäyttötilanteissa saattaa herättää jopa saalistusvietin. Kun miesten keskinäistä väkivaltaa tarkastelleissa tutkimuksissa on havaittu, että uhriksi joutuminen yhdistetään ei-miehekkäänä pidettyyn heikkouteen ja avuttomuuteen, niin poliisissa tämän ajatuksen voi nähdä korostuneen.²⁵ Tämä puolestaan johtanee siihen, että yhä vakavampi väkivalta saatetaan kokea työhön kuuluvana.

Rikoslain 16 luvun säännösten tarkoitus on turvata viranomaistoimintaa. Luvun 1–4 §:n säännösten tavoitteena on suojella sekä valtiovaltaa että yksittäistä virkamiestä henkilönä erilaisissa väkivalta-, vastarinta- ja vastusta-

mistilanteissa. Väitöstutkimuksessani havaittiin, että rikoslain 16 luvun säännösten soveltamiseen vaikuttavat tosiasiallisesti muut syyt kuin tunnusmerkistötekijät. Väkivallan uhan ja toteutuneiden tapahtumien yleisyys saattavat osaltaan vaikuttaa siihen, että poliisi suhtautuu tavanomaista lievempään väkivaltaan ikään kuin työhön kuuluvana, antamatta sille sen suurempaa merkitystä. Rajanvetotilanteissa poliiseilla on taipumusta soveltaa lievempää rikosnimikettä, ratkaisten asian summaarisella menettelyllä eli sakolla. Toisin sanoen teot, jotka olisi tullut arvostella virkamiehen väkivaltaise- na vastustamisena, kirjattiin virkamiehen vastustamisena. Tähän arviointiin vaikutti keskeisesti tekijän sukupuoli ja ikä, siten että aikuis- ten miesten tekemistä väkivallan teoista rikos- ilmoitus kirjattiin herkemmin nimikkeellä virka- miehen väkivaltainen vastustaminen, kun taas alaikäisen ja/tai naisen tekemä vastaava teko katsottiin lähinnä vastustamisena tai haitante- kona. Tunnuksmerkistön valintaan vaikutti vah- vasti myös teon arviointi seurausten puuttu- misen kautta. Mikäli seurauksia ei ollut, se vai- kutti suoraan rikosnimikkeen valintaan. Myös poliisin omille kokemuksille ja osaamiselle an- nettiin painoarvoa kokonaisarvostelussa. Tämä puolestaan tarkoitti sitä, että teon vakavuuden ja vaarallisuuden arviointiin vaikutti poliisin subjektiivinen kokemus.

3. Oikeusturva

Oikeusjärjestelmän tarkoitus on luoda suo- jaa yksilöille ja heidän oikeuksilleen valtioval- lan mahdollisia oikeudenloukkauksia vastaan.²⁶ Syyttömyysolettama on nähtävä syyttömän suojaamisen periaatetta tarkoittavana opti- mointikäskynä²⁷, joka rajoittaa rikosvastuun toteuttamista ja rikoksen selvittämistä rikokses- ta epäillyn oikeussuojan turvaamiseksi, toteut-

22 Tapauksessa katsottiin, että tekijä oli tahallaan väkivaltaa kuitenkin käyttämättä tahi uhkaamatta tehnyt haittaa poliisille potkimalla niin, että hänelle oli pitänyt laittaa jalkaraudat toimenpiteen suorittamiseksi.

23 Pekka Viljanen: Väkivallasta virkamiehen vastustamisrikoksissa, s. 629–645, teoksessa Mirva Lohiniva-Kerkelä (toim.): Väkivalta – seuraamukset ja haavoittuvuus. Terttu Utriaisens juhlaKirja. Talentum 2006, s. 631.

24 Timo Korander: Poliisikulttuuri – poliisiammatin ja -tutkimuksen väline. Oikeus 1/2004, s. 4–24 (7).

25 Korander 2004, s. 4.

26 Pasi Pölonen, Henkilötodistelu rikosprosessissa. Suomalainen lakimiesyhdistys 2003, s. 20.

27 Jaakko Jonkka, Syytekyntyn tutkimus syytteen nostamiseen vaadittavan näytön arvioinnista. Suomalainen lakimiesyhdistys 1991, s. 237.

taen rikosprosessin oikeusturvafunktiota.²⁸ Oikeus tulla pidetyksi syyttömänä, kunnes syyllisyys on laillisesti näytetty toteen, oikeus olla todistamasta itseään vastaan, oikeus saada viipymättä yksityiskohtainen tieto syytteiden sisällöstä ja perusteista, sekä *oikeus saada riittävästi aikaa ja edellytyksiä valmistella puolustustaan* sekä kuulustella ja kuulusteluttaa todistajia, antavat vahvaa suojaa rikoksesta epäillylle.²⁹ Nämä kansalaisille luvut oikeusturvatakeet koskevat myös poliisia, kun häneen kohdistetaan tutkintatoimenpiteitä.

Esitutkintalain (ETL 805/2011) mukaan syyttäjä johtaa esitutkintaa, jos poliisin epäillään tehneen rikoksen virkatehtävää suorittaessaan (ETL 2:4.1). Syyttäjä voi toimia tutkinnanjohtajana myös silloin, kun epäiltyä tekoa ei ole tehty virantoimituksessa, mutta syyttäjä katsoo asian vakavuuden tai laadun edellyttävän syyttäjätutkinnanjohtajuutta. Syyttäjä ei toimi tutkinnanjohtajana vähäisissä asioissa. Poliisirikosasiassa vain syyttäjällä on valta ratkaista, onko asiassa syytä epäillä rikosta ja toimittetaanko esitutkinta.³⁰ Näiden, mahdolliseen rikokseen liittyvien tapausten lisäksi, on Valtakunnansyyttäjänviraston poliisirikostutkintayksikön vastuulla tutkia tapaukset, joissa voimankäytön seurauksena on joku kuollut tai loukkaantunut vakavasti.³¹ Tämä on perusteltu järjestely, sillä voimankäyttötilanteiden selvittämisen intressi on erittäin korkea niin tapahtumaan osallistuneiden kannalta kuin myös yhteiskunnallisesti. *Yleisellä* tasolla kyse on sekä valtion voimankäyttömonopolin että sen käyttäjän, poliisin, legitimiudesta. *Tapauskohtaisella* tasolla kyse on voimakeinoja käyttäneiden poliisin ja poliisin toimien kohteeksi joutuneiden

tai jopa menehtyneiden ja näiden omaisten oikeusturvasta. Onko tarkasteltavassa tilanteessa ollut kyse poliisin toimivaltaan kuuluvasta virkatehtävästä, ja jos niin on, onko voimakeinojen käyttö ollut *tarpeellista ja puolustettavaa*?

Poliisin käytettyä voimakeinoja siten, että sen kohteeksi joutunut on loukkaantunut vakavasti tai jopa menehtynyt, on tutkinnan ensimmäinen vaihe esitutkinnan toimittamisen edellytysten toteaminen ja päätös esitutkinnan aloittamisesta.³² Esitutkintaa ei voida aloittaa rikoksen poissulkemiseksi, vaan ainoastaan rikoksen selvittämiseksi.³³ Harkinta rikoksen poissulkemisesta liittyy esitutkinnan päättämiseen liittyvään harkintaan (ETL 10:2.2), ei esitutkinnan aloittamiseen.³⁴ Tämä tarkoittaa sitä, että ennen esitutkinnan aloittamista esitutkintaviranomaisen on tarvittaessa selvítettävä rikosepäilyyn liittyvät seikat erityisesti siten, että ketään ei aiheettomasti aseteta rikoksesta epäillyn asemaan, ja että asian sitä edellyttäessä voidaan tehdä ratkaisu esitutkinnan toimittamatta jättämisestä (ETL 3:3.2).³⁵ Voimassa oleva lainsäädäntö ei yksiselitteisesti ilmaise, milloin henkilöstä tulee rikoksesta epäilty ja asia onkin jätetty esitutkintaviranomaisen harkinnan varaan korostaen, että ratkaisua ei saa tehdä kevein perustein.³⁶

Käytännössä esiselvitys toteutetaan hankkimalla asiakirjaselvityksiä ja lausuntoja tapahtumaan osallisilta sekä tutustumalla muuhun materiaaliin, esimerkiksi tapahtumasta saatavilla oleviin videotallenteisiin. Ennen esitutkintaa suoritettavat toimet ovat alustavia toimenpiteitä³⁷, kun taas alustavat puhuttelut ovat jo yksi esitutkinnan vaihe, joka suoritetaan sen

28 Jyrki Virolainen – Pasi Pölonen, Rikosprosessin perusteet. Rikosprosessioikeus I. WSOY 2003, s. 142. Toinen rikosprosessin funktio on rikosvastuun toteuttaminen. Ks. Teija Stanikic, Silminnäkiä tunnustamisen näytötarvo. Suomalainen lakimiesyhdistys 2015, s. 44–45.

29 Pekka Hallberg, Oikeusturva (PL 21 §), s. 651–665 teoksessa Pekka Hallberg – Heikki Karapuu – Martin Scheinin – Kaarlo Tuori – Veli-Pekka Viljanen (toim.), Perusoikeudet. WSOY 1999, s. 662.

30 Klaus Helminen – Matti Kuusimäki – Satu Rantaeskola, Poliisilaki. Talentum 2012, s. 144.

31 Valtakunnansyyttäjänviraston yleinen ohje. Poliisimiehen tekemäksi epäillyn rikoksen esitutkinta ja poliisirikosasiassa tehdystä syyteharkintaratkaisusta ilmoittaminen. VKSV 2017:3, s. 8.

32 Klaus Helminen – Markku Fredman – Janne Kanerva – Matti Tolvanen – Marko Viitanen, Esitutkinta ja pakkokeinot. Talentum 2012, s. 33.

33 Matti Tolvanen – Reima Kukkonen, Esitutkinta ja pakkokeino-oikeuden perusteet. Talentum 2011, s. 53.

34 Mika Launiala, Itsekriminointisuoja esitutkinnassa – rikoksesta epäillyn oikeudesta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Edilex 2013/12, s. 14. alav. 69.

35 HE 222/2010 vp, s. 146 ja 179.

36 HE 222/2010 vp, s. 170.

37 Helminen – Fredman – Kanerva – Tolvanen – Viitanen 2012, s. 34.

jälkeen, kun esitutkintaviranomaisen tietoon on tullut teko, jota on syytä epäillä rikokseksi.³⁸ Välittömästi traumaattisen tilanteen jälkeiset puhuttamiset voivat kuitenkin olla riski itsekriminoinnin osalta. Ihmisellä on tietynlaisia reagointi- ja käsittelymalleja, joiden tarkoitus on edesauttaa järkyttävästä kokemuksesta selviytymistä. Nämä ovat automaattisesti käynnistyviä mekanismeja, jotka sokki- ja reaktiovaiheessa ilmenevät tarpeena puhua asioista.³⁹ Tämä ihmisen luontainen tarve käsitellä tapahtumia yhdistettynä esitutkinnan alkutoimiin saattaa muodostaa vaaran, että alustavassa puhuttelussa annetut lausumat ovat mahdollisesti epäedullisia niiden antajan oikeusturvan kannalta.

4. Trauma

Tapahtumat, joissa kohdehenkilö tai partiokaveri menehtyy tai jossa poliisia itseään kohtaan hyökätään fyysisesti, ovat poliisityön stressaavimpia tilanteita.⁴⁰ Poliisityö onkin erityisluonteista henkeen kohdistuvan uhan, väkivallan ja jopa mahdollisten kuolemantapausten johdosta.⁴¹ Psykkinen reagointi traumaattiseen tapahtumaan on yksilöllistä, mutta reaktioiden voidaan katsoa pitävän sisällään tiettyjä säännönmukaisuuksia. *Johan Cullbergin* mallin mukaan psykkinen kriisi käsitellään neljässä vaiheessa: sokkivaiheessa, reaktiovaiheessa, työstämisen vaiheessa ja uudelleen suuntautumisen vaiheessa.⁴² Psykkisen *sokin* vaihe käynnistyy ihmisen jouduttua järkyttävään tilanteeseen. Sokkivaiheelle on tyypillistä ko-

kemuksen epätodellisuuden tuntu, mutta myös vahvat, yksityiskohtaiset ja selkeät aistivaikutelmat ja mielikuvat.⁴³ Psykkinen sokki tähtää henkiinjäämiseen ja siihen liitetään usein kokemus ns. supermuistista, joka liittyy siihen, että järkyttävässä tilanteessa oleva ihminen kohdistaa huomionsa sillä hetkellä oleellisiin kohteisiin erittäin tarkasti, selkeästi ja yksityiskohtaisesti, sulkien muut tapahtumat huomion ulkopuolelle.⁴⁴ Tätä voidaan kuvata myös ”putkinäkönä”. Asetta käyttäneillä poliiseilla on tyypillisesti todettu olevan muutoksia ajan havaitsemisessa⁴⁵, kuten kokemus tapahtumien hidastuneesta kulusta, sekä havaintojen muutoksia, kuten tarkka näköhavainto koskien yksityiskohtaa tapahtumissa tai kuulohavainnon korostumista esim. kohdehenkilön äänen osalta⁴⁶, tai toisaalta äännet voivat myös kadota. Ampumistilanteessa todistajien on vaikea sanoa esimerkiksi sitä, kuinka monta laukausta ammuttiin⁴⁷. Sokkivaiheelle on lisäksi tyypillistä kokemus tunteiden puuttumisesta ja usein myös kivun tunteen puuttuminen.⁴⁸ Voi olla, että sokissa oleva toistelee muiden sanoja ymmärtämättä niiden merkitystä⁴⁹. Psykkiseen sokkiin liittyy toisinaan dissosiaatio, joka on minän suojakeino hyvin traumaattisessa tilanteessa.⁵⁰ Asetta käyttäneillä poliiseilla on todettu toisinaan esiintyvän kokemusta itsen ulkopuolella olemisesta, tai ikään kuin automaatiohjauksella toimimista⁵¹.

Kun vaara ja uhkatilanne ovat ohi ja tullaan tietoiseksi tapahtuneesta ja sen merkityksestä omalle elämälle, siirrytään reaktiovaiheeseen.⁵² Ampumatapauksessa tilanteen selvittely voi

38 Mika Launiala, Esitutkinnan käsite. Esitutkinnan vertikaalinen ja horisontaalinen ulottuvuus. Edilex 2009/15, s. 15.

39 Salli Saari, *Kuin salama kirkaalta taivaalta. Kriisit ja niistä selviytyminen*. Otava 2000, s. 60.

40 John M. Violanti – James J. Drylie, *Copicide – Concepts, Cases and Controversies of Suicide by Cop*. CCTHOMAS 2008, s. 83.

41 Erkki Ellonen – Lasse Nurmi, *Stressi poliisityössä*, s. 207–253. Teoksessa Erkki Ellonen – Lasse Nurmi – Petri Raivola – Tarmo Välitälo – Unto Välitälo (toim.), *Poliisityön psykologiaa*. Edita 1997, s. 208.

42 Johan Cullberg, *Tasapainon järkytyksessä [1975]*. Suom. Mirja Rutanen. Otava 1991, s. 141.

43 Saari 2000, s. 42.

44 Saari 2000, s. 44–45.

45 Ellonen – Nurmi 1997, s. 225.

46 Laurence Miller, *Officer-Involved Shooting: Reaction Patterns, Response Protocols, and Psychological Intervention Strategies*. *International Journal of Emergency Mental Health* 8 (4) 2006, s. 239–254, 240.

47 Ellonen – Nurmi 1997, s. 225

48 Saari 2000, s. 46–47.

49 Ellonen – Nurmi 1997, s. 225

50 Saari 2000, s. 51.

51 Miller 2006, s. 240.

52 Saari 2000, s. 53.

ylläpitää sokinomaista tilannetta pitkäänkin ja reaktiovaiheeseen siirtyminen voi viivästyä.⁵³ Reaktiovaiheeseen liittyvät voimakkaat tunteet. Muutamasta päivästä toisinaan jopa viikkoihin voi ilmetä surua, mieleen tunkevia kuvia tapahtumista, painajaisia ja muita unen häiriöitä, sekä erilaisia fyysisiä vaivoja.⁵⁴ Tähän vaiheeseen liittyy usein vahva fyysinen komponentti: hyperventilaatio, huonovointisuus, hikoilu, pyörryttämisen tunne ja äärinä.⁵⁵ Ihminen voi tuntea myös vihaa, raivoa ja aggressiota sekä pelkoa.⁵⁶ Reaktiovaiheelle tyypillisiä ajatuksia ovat syyttämisen- ja syyllistämisajutukset, joiden avulla saatetaan etsiä syyllistä tapahtuneelle joko itsestä tai itsen ulkopuolelta.⁵⁷ Traumaattisiin kokemuksiin kietoutuu hyvin usein myös häpeän tunne, joka voi vaikuttaa jopa haluun keskustella tapahtumien kuluksi.⁵⁸

Akuutin stressireaktion katsotaan olevan kyseessä, kun traumaattisen tapahtuman jälkeen kehittyvä oireiltaan vaikea-asteinen häiriö aiemmin oireettomalle henkilölle reaktionä poikkeukselliseen stressiin. Oireisiin kuuluvat vetäytyminen tavanomaisista sosiaalisista tilanteista, huomiokyvyn kaventuminen, disorientaatio (ajan ja paikan tajun hämärtyminen), suuttumus tai sen ilmaisu, epätoivo tai toivotonmuus, sopimaton tai tarkoitukseton yliaktiivisuus, sekä voimakas suru. Oireet häviävät tavallisesti muutaman tunnin tai päivän kuluessa.⁵⁹ *Roger Solomon* ja *James Horn* havaitsivat tutkimuksessaan, että ampumistapauksen

jälkeen poliiseille oli tyypillistä kokemus koroostuneesta vaarasta ja viha kohdehenkilöä sekä tapahtumapaikalla olleita kollegoita kohtaan. Poliisit kokivat ahdistusta tulevaisuuteen ja mahdollisiin juridisiin seurauksiin liittyen. Moni kärsi univaikeuksista ja painajaisista, takuumista (flashback) sekä emotionaaliseen vetäytymisestä ja perheeseen liittyvistä ongelmista. Osalla esiin tuli voimakasta syyllisyyttä, osa raportoi päihneiden käyttöä, seksuaalisia vaikeuksia ja jopa itsemurha-ajatuksia. Kaikkiaan kaksi kolmasosaa poliiseista koki merkittäviä psyykkisiä reaktioita ampumistapauksen jälkeen.⁶⁰

5. Muistaminen

Vaikka poliisia pidetään luotettavana todistajana jopa siinä määrin, että poliisin antamaa todistusta pidetään keskimääräistä luotettavampana⁶¹, poliisit ovat saamastaan koulutuksesta huolimatta, muiden ihmisten tavoin, haavoittuvaisia kuormituksen ja väsymyksen tuomille muutoksille muistisuoriutumissa.⁶² Tilanteen muistamiseen vaikuttaa tapahtuman havaintojen lisäksi ajatukset ja tunteet, jolloin narratiivi muistosta on rekonstruktio useista elementeistä.⁶³ Tästä syystä alustavia puhutteluita suorittavan esitutkintaviranomaisen on huomioitava toimiensa vaikutus kuultavan myöhemmään kertomukseen, sillä tietyllä tapaa esitetyt kysymykset ja jopa hiljaiset hetket johdattavat kuultavan tarinankerrontaa.⁶⁴ Mahdollisuus

53 Ellonen – Nurmi 1997, s. 226.

54 Nancy Bohl, Professionally Administered Critical Incident Debriefing for Police Officers (s. 2–21). Teoksessa Martin I. Kurke – Ellen M. Scrivner (toim.), *Police Practice into the 21st Century*. Psychology Press. Taylor & Francis. 1995, s. 5.

55 Ibid. 1995, s. 5.

56 Saari 2000, s. 53.

57 Ibid. 2000, s. 53.

58 Ibid. 2000, s. 54–55.

59 ICD-10. <http://www.terveysportti.fi/terveysportti/icd10.koti> (viitattu 22.12.2017).

60 Roger M. Solomon – James M. Horn, Post-shooting Traumatic Reactions – A Pilot Study. Psychological Services for Law Enforcement. Teoksessa James T. Reese – Harvey A. Goldstein (toim.), *Psychological Services for Law Enforcement Officers*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office 1986, s. 383–393.

61 Jyrki Virolainen – Petri Martikainen, Pro & Contra. Tuomion perustelemisen keskeisiä kysymyksiä. *Talantum* 2003, s. 618.

62 Lorraine Hope, Evaluating the Effects of Stress and Fatigue on Police Officer Response and Recall: A Challenge for Research, Training, Practice and Policy. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition* 5 2016, s. 239–245; Charles A. Morgan III – Steven Southwick – George Steffian – Gary A. Hazlett – Elizabeth F. Loftus, Misinformation can influence memory for recently experienced, highly stressful events. *International Journal of Law and Psychiatry* 36 2013, s. 11–17.

63 Jaana Haapasalo, *Todistajanpsykologia ja todistajankuulustelu*. Kauppakaari 2000, s. 20.

64 Erkki Ellonen – Eija Karstinen – Veli-Eino Nykänen, *Kuulustelutaktiikka*. Edita 1996, s. 102. *Johdattelun vaikutuksesta todistajanlausuntoon* ks. Jaana Haapasalo, *Todistajapsykologia – aikuiset todistajat*. Teoksessa Pekka Santtila – Ghitta Weizmann-Henelius (toim.) *Oikeuspsykologia* 2008, s. 153–176.

alustavien puhutteluiden sisältövirheisiin yhdistettynä ihmisten taipumukseen pitäytyä ensimmäisessä kertomuksessaan huolimatta siitä, että he myöhemmin huomaisivat sen virheelliseksi, ⁶⁵ saattaa johtaa siihen, että virheet kertautuvat rikosprosessin edetessä.⁶⁶

Esitutkintalain mukaan kuulusteluja ei pääsääntöisesti saa suorittaa kello 22:n ja 7:n välillä. Poikkeuksena tähän on suppea esitutkinta ja kuulusteltavan oma tahto. Lisäksi kuulusteluja voidaan suorittaa yöaikaan jos rikoksen selvittäminen muuten vaarantuisi (ETL 7:5.2). Tällöin kyse voi olla esimerkiksi useamman tekijän suorittamasta rikoksesta ja osa rikoskumppaneista on poliisin tavoittamattomissa.⁶⁷ Edellä kuvatut kuulustelurajoitteet koskevat myös alustavia puhutteluita (ETL 7:20). Koska poliisin voimankäyttötilanteista 70 % tapahtuu iltatai yöaikaan, on tarkoituksenmukaista, että niissä tilanteissa, joissa voimakeinojen käytön jälkeen kohdehenkilö on vakavasti loukkaantunut tai menehtynyt, alustavat puhutellut toteutetaan vasta seuraavina päivinä.⁶⁸

Tätä näkökulmaa tukee myös esitutkintalain 7 luvussa huomioidut päihtyneen henkilön (ETL 7:3) ja mielentilaltaan häiriintyneen henkilön (ETL 7:4) kuulusteluun liittyvät rajoitukset. Molemmissa tapauksissa kyse on esitutkintaviranomaisen arviosta, onko kuultava henkilö kuulustelukunnossa. Arviointi keskittyy siihen, voidaanko kuultavan *olettaa ymmärtävän* alkavan kuulustelun merkityksen mielenterveyden häiriön, järkytyksen, tai muun vastaavan syyn takia. Mikäli esitutkintaviranomainen katsoo, että kuultavan ei voida olettaa ymmärtävän kuulustelun merkitystä, on kuulusteluista pidättäydyttävä. Kuulustelut on kuitenkin mahdollista toteuttaa, mikäli kuulustelua ei voida lykätä rikoksen selvittämistä vaarantamatta. Tällaisessa poikkeustilanteessa korostuu entisestään esitutkintaviranomaisen velvollisuus huolehtia siitä, että järkyttynyttä kuul-

laan oikeudellisen avustajan läsnä ollessa.

Myös tutkimustiedon valossa uupuneen tai loukkaantuneen poliisin ei voida katsoa antavan sellaista oleellista tietoa, joka veisi tutkintaa eteenpäin. On tärkeä tiedostaa, että ampumatilanteesta toipuvan poliisin painostaminen traumaattisen tapahtuman läpikäymiseen liian aikaisin voi johtaa siihen, että tieto voi olla epätäydellistä tai jopa vääristynyttä.⁶⁹ Alustavan puhuttamisen lykkäämistä seuraavalla päivällä puoltaa myös *Dave Grossmanin* ja *Bruce Siddlen*⁷⁰ havainto siitä, että voimakas stressi heikentää poliisien muistia tietyn ajanjakson verran, ja että yhden tai useamman yön nukkuminen tällaisen tapahtuman jälkeen auttaisi tunteiden purkamisessa ja muistikuvien lujittamisessa. Esitutkintaviranomaisen harkinnalla on erityistä merkitystä koko prosessin luotettavuudelle, sillä esitutkintatoimenpiteellä ei saa aiheuttaa kenellekään tarpeettomasti vahinkoa tai haittaa (ETL 4:5.2). Lähtökohtana onkin pidettävä sitä, että mikäli järkyttyneen kuulustelu ei tuota mitään hyötyä tai aiheuttaa jopa kuultavalle haittaa, toimenpiteestä on luovuttava. Alustavien puhutteluiden siirtämisellä myöhemmäksi taataan, että kuultava kykenee vapaasti harkitsemaan kertomuksensa sisällön ja valmistelevaan puolustustaan asianmukaisesti, mutta myös muistamaan paremmin.

6. Lopuksi

Aseenkäyttötilanne on poliisille äärimmäisen stressitilanne. Tilanteen jälkeen sokkivaiheessa oleva poliisi voi kokea syyllisyyttä tapahtumista, mutta myös vihaa sekä kohdehenkilöä että tapahtumapaikalla olleita kollegoita kohtaan. Tarve puhua tapahtumista yhdistettynä mahdollisiin havaintovirheisiin ja ristiriitaisiin tunnekokemuksiin ilmentävät alustavaan puhuttamiseen liittyvää problematiikkaa. Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että rikoksesta

65 Ellonen – Karstinen – Nykänen 1996, s. 102.

66 Pölönen 2003, s. 332.

67 HE 222/2010 vp, s. 217.

68 Vuosina 2016–2017 poliisin voimankäyttötilanteista 34,3 % tapahtui kello 18-24 välillä ja 35,5 % kello 00-06 välillä.

69 Geoffrey P. Alpert – John Rivera – Leon Lott, Working Toward the Truth in Officer-Involved Shootings. Memory, stress and time. FBI Law Enforcement Bulletin May 2012, s. 5.

70 Dave Grossmann – Bruce K. Siddle, Critical Incident Amnesia: The Physiological Basis and the Implications of Memory Loss During Extreme Survival Stress Situations. 1998, s. 1–7.

epäilyn riski lausua jotain itselleen vastaista on esitutkinnassa korkeampi kuin oikeudenkäynnissä.⁷¹ Alustavissa puhutteluissa tämä riski on vielä suurempi. Tästä syystä esitutkintaviranomaisen informaatiovelvollisuus itsekriminointisuoja on erityisen korkea. Esitutkintaviranomaisen laiminlyönti kuultavan asemaan liittyvien oikeuksien ja velvollisuuksien ilmoittamisessa muodostaa aina merkittävän menettelyvirheen ja mahdollisesti loukkaa tämän perus- tai ihmisoikeuksia.⁷² Esitutkintaviranomaisella onkin aktiivinen velvollisuus huolehtia itsekriminointisuoja toteutumisesta, jolloin kyse on sekä vaitiolo-oikeuden toteutumisesta että puolustautumisedellytysten huolehtimisesta kaikissa esitutkinnan vaiheissa. Keskeistä on, että epäilty on tietoinen oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan.⁷³ Vasta oikeuksistaan tietoisena tutkinnan kohteella on mahdollisuus valita, haluaako hän vaikuttaa jollain tavalla tutkintaprosessiin vai ei.⁷⁴

Kuultavan oikeusturvan takaamiseksi olisi suositeltavaa, että alustavat kuulemiset dokumentoitaisiin kameratallenteelle. Ihmisen muisti ei ole videotallenteenomainen autenttinen tiedosto, jolla voitaisiin liikkua eteen ja taakse. Tarkalla dokumentoinnilla on oikeusturvafunktion lisäksi olemassa todistajanpsykologiafunktio.

71 Pölönen 2003, s. 251.

72 Pölönen 2003, s. 252.

73 Pasi Pölönen – Antti Tapanila, Todistelu oikeudenkäynnissä. Tietosanoma 2015, s. 313.

74 Pölönen 2003, s. 203.